

Տ. ՄԱԿԱՐ ԱՐԵՂԱ ՀԱԿՈԲՅԱՆ

ՍՈՒՐԲ ՀՈՎՀԱՆ ՕՁՆԵՑԻ ՀԱՅՈՑ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԿԱՆՈՆԱԿԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎԱԳԻՏԱԿԱՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հայոց մեծագույն հայրապետներից մեկը՝ Սուրբ Հովհան Իմաստասեր Օձնեցին, ոչ միայն մեծ աստվածաբան էր, կաթողիկոս, այլև միջնադարյան իրավական մտքի կարկառուն ներկայացուցիչներից: Նա առաջինն էր Հայաստանում, որ համակարգեց մինչև այդ գործող Հայ Եկեղեցու սահմանած կանոնական նորմերը, եկեղեցական ժողովների (Աշտիշատի, Թափապիվանի, Ռվնո և այլոց) որոշումները, առաքելական կանոնները: Օձնեցին ստեղծեց «Կանոնագիրք Հայոց»-ը իր 32 կանոններով, որն առաջին իրավաբանական մեծ ժողովածուն է հայ իրականության մեջ: Ս. Հովհան Օձնեցին իր «Կանոնագրքի» ստեղծման հիմքում դնում է բարեգործական նպատակների հասնելու ձգտումը, որպեսզի մարդիկ չգործեն ինքնակամ ու ինքնազուլի: «Կանոնագիրքն» առավել ցայտում է արտացոլում ժամանակի իրավահարաբերություններն ու գործող սովորությանին իրավունքի հիմնական դրույթները: Այն հետագա դարերում լրացվեց նոր կանոններով և կանոնախմբերով՝ հասնելով մինչև 40-ի, և մինչ օրս ծառայում է Հայ Առաքելական Եկեղեցուն:

Բացի «Կանոնագիրք Հայոց»-ից, Հովհան Օձնեցին գրի է առել «Գիրք թղթոց» ժողովածուն, «Ընդդեմ պավլիկյանների», «Ընդդեմ երևութականների» ճառերը, «Եկեղեցու կարգերի մասին», «Ատենաբանություն» կանոններ-ճառերը:¹ «Գիրք թղթոց» ժողովածուն ընդգրկում է Տիեզերական և Հայ Եկեղեցու հայրերի թղթակցություններն ու նամակները, որոնք մեծապես օգնում են ըմբռնելու մեր Եկեղեցու պատմական, դավանաբանական և կառուցվածքային առանձնահատկությունները: Կաթողիկոսը, որ քիչ գործ չէր արել Հայոց Եկեղեցու կարգավորման համար, շնորհիվ իր դիվանագիտական ձիրքերի և խալիֆների հետ ունեցած անձնական կապերի, շատ ուժ ներդրեց նաև կրոնական գործերի կարգավորման հարցում: Նա 726 թ. Մանագլետոսի ժողով գումարեց՝ վերջնականապես վճռելու «Բրիստոսի մարմնի ապականացու լինելու հարցը»: Ժողովը այդ կապակցությամբ ընդունեց տաս կանոնական օրենքներ: Ս. Հովհան Օձնեցին կանոնակարգել է նաև Հայ Եկեղեցու ժամերգությունների ընթացքում երգվող շարականները և ընթերցվող աղոթքներն ու քարոզները:

Հովհանն Գ. Օձնեցի կաթողիկոսը հայ զինագործ արհեստավորների հովանավոր սուրբն էր նաև: Արդարադատության «պատժող սուրբ», ճշմարիտ հավատքի համար մղվող պայքարը, երկաթով (իմ. զենքով) հերձվածողներին և հանցագործներին պատժելու, խարանելու հանգամանքներն ուղղակիորեն կապված էին զինագործության և զինագործ արհեստավորների անձի հետ, իսկ Հովհան Օձնեցին այս ամենի զաղափարախոսն

¹ **Հովհանն Օձնեցի**, Երկեր. գրաբարից փոխադրումը, առաջաբանը և ծանոթագրությունները՝ Վազգեն Նամբարձումյանի, Երևան, 1999, էջ 8: Տե՛ս նաև **Մ. Պապյան**, Հովհան Իմաստասեր Օձնեցի, Եր., 1998:

ու մարմնավորողն էր: Պատահական չէր, որ նա միջնադարյան և նոր ժամանակների մանրամասնության օրինակներում և սրբապատկերներում պատկերվում էր սրով, որը խաչի խորհրդանիշներից մեկն էր²:

«Կանոնագիրք Հայոց»-ի ստեղծման հանգամանքները և հիմնական դրույթները

Հայտնի է, որ Հայաստանում ազգային-եկեղեցական ժողովներին, սկսած IV դ. 50-60-ական թթ., մասնակցել են երկրի հոգևոր և աշխարհիկ տերերը: Այդ ժողովները, ի թիվս դավանական հարցերի, կարգավորում էին նաև ժամանակաշրջանի համար կարևոր աշխարհիկ-իրավական հարաբերություններ: Օտար և ազգային կանոնախմբերը հնարավորություն են ընձեռում ուրվագծելու հայ ընտանեկան, քրեական, քաղաքացիական իրավունքների կարևոր իմաստիտուտները, պատկերացում կազմելու այն մասին, թե ինչպես էր Հայ Եկեղեցին իրականացնում «գործակալության մեծի դատաւորութեան» գործունեությունը, ինչպես հայոց թագավորության գոյության, այնպես էլ պետականությունից զուրկ շրջանում: Նշված ազգային և փոխառված կանոնախմբերը իրենց գոյությունը պահպանեցին մեկուսի, կորսվելու և բնագրային խաթարման վտանգի պայմաններում:

Եվ ահա Հովհան Օձնեցի կաթողիկոսը գիտական բարեխղճությամբ մեկ հավաքածուի մեջ ամբողջացրեց այդ կանոնախմբերը և ստեղծեց իրավաբանական պատմական մի կոթող՝ «Կանոնագիրք Հայոց» ժողովածուն, որն առաջին «Corpus juris canonici»-ին էր համաշխարհային պատմության մեջ, և այն ստեղծվեց Իսիդորոս Մերկատորի կանոնական ժողովածուից հարյուր տարի առաջ: Բացի այդ, Քաղեղոնական Եկեղեցին և ամենից առաջ Բյուզանդականը, դավանական անողոր պայքար էին մղում Հայ Եկեղեցու դեմ: Իր դիրքերի ամրապնդման համար վերջինս ստիպված էր ինչ-ինչ միջոցների դիմել: Այդ միջոցներից մեկը սեփական կանոնադրության ստեղծումն էր: Բազմաթիվ կանոնական որոշումներից և փաստաթղթերից անհրաժեշտ էր ընտրել այնպիսիները, որոնք կհաստատեին Հայ Եկեղեցու ուղղադավանությունը: Կանոնագիրքը պարունակում է արտաքին և ազգային ծագման կանոնների 24 խումբ, այդ թվում առաջին երեք տիեզերական ժողովների, վեց տեղական ժողովների, Գրիգոր Լուսավորչի և Սահակ Պարթևի կանոնները: «Կանոնագիրք Հայոցի» ստեղծման մեկ այլ հանգամանք էր այլևայլ աղանդավորական շարժումների դեմ իրավական դաշտում պայքար ծավալելը:

Կանոնագրքի երեսուներկու կանոնները զգալի չափով վերաբերվում են դավանանքի և պաշտամունքի ծիսական խնդիրներին, ամուսնության, ընտանիքի և այլ հարցերի կանոնակարգմանը: Նրանցում բնութագրվում են գործած մեղքը և կատարած հանցանքը կամ զանցանքը, տարատեսակ արգելքներ են դրվում մամոթիմակ գործողություններ կատարելու վրա:

«Կանոնագիրք հայոց»-ը որպես (ներառնող) ինկորպորացիոն իրավական փաստա-

² Գ. Աղանյան, Հայկական զինագործությունը XIX դարում- XX դարի սկզբին, ՏՏ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական կենտրոնի Գիտական աշխատություններ, Գյումրի, 2000, էջ 132: Տե՛ս նաև Ա. Խորալեյան, Ս. Հովհաննես Օձնեցին ժողովրդական ավանդության մեջ, Հայոց սրբերը և սրբավայրերը (ակունքները, փայլերը, պաշտամունքը), Եր., 2001, էջ 76-77:

թուղթ³

«Կանոնագիրք հայոց»-ի հեղինակ Ս. Հովհաննիսյանը 719 թ. գումարեց Դվինի հինգերորդ եկեղեցական ժողովը: Ժողովը կանոնական որոշումներ ընդունեց պավլիկյանների դեմ, իսկ ավելի ուշ Օձնեցիմ գրում է իր մշանավոր «Ընդդեմ պավլիկեանց» ճառ-աշխատությունը: Դա անհրաժեշտ էր, քանի որ պավլիկյանները չէին ընդունում սրբագործված եկեղեցական ծիսակատարությունները: Օձնեցիմ փորձեց ամրապնդել «Նիկեական դավանանքը» և Հայ Եկեղեցու կարգն ու կանոնը: Սա փաստորեն դավանաբանական պայքար էր Հայ Առաքելական Եկեղեցու օրինականության և ինքնուրույնության պահպանման համար: Ինչպես իրավացիորեն մշում է Վազգեն Հակոբյանը. «Հայագիտության մեջ սխալ է բնորոշվել ու գնահատվել Օձնեցու կազմած ժողովածուն՝ Կանոնագիրքը: Վերջինս համարվել է կողիֆիկացիա: Եթե հետևելու լինենք Օձնեցու կազմած Կանոնագրքի վրա թափված աշխատանքի բնույթին, ապա անվարան կարող ենք ասել, որ մրա Կանոնագիրքը ոչ թե կողիֆիկացիա է, այլ ինկորպորացիա»⁴:

«Կանոնագիրքը» վերաբերում է եկեղեցական ծիսակատարություններին, ամուսնաընտանեկան հարաբերություններին, հոգևորականների պարտականություններին ու վարքին, կրոնական տոներին, եկեղեցու խորհուրդներին, աղանդավորների հետ հարաբերություններին: «Կանոնագիրքը» բաղկացած է երեսուներկու գլուխներից, որոնք ավելի շատ մման են հոդվածների⁵: Դրանք պարունակում են շուրջ 1500 նորմեր: Հարկ է մշել, որ թեև Օձնեցու կանոնները մեծմասամբ վերաբերում են կրոնա-եկեղեցական ծեսերին, սակայն որոշ կանոններ բնույթով իրավական են: Մասնավորապես «Ա» և «Բ» կանոններն ուղղված են հոգևորականների և աշխարհականների հարբեցողության դեմ՝ ապառնալով առաջիններին զրկել հոգևոր դասից, իսկ երկրորդներին՝ զատել Տիրոջ հոտից. «Եպիսկոպոսը կամ քահանան, կամ սարկավազը, կամ եկեղեցական ուխտից ով որ լինի, եթե մերկացվի հարբեցողության մեջ, թող չհամարձակվի պաշտամունք մատուցել, մինչև որ, օրեր ընդմիջում տալով, ապաշխարությամբ, պահքերով և աղոթքներով մաքրի իրեն և դրանից հետո միայն ստանձնի սուրբ ծառայությունը և հաղորդվի: Իսկ եթե համատեղվ մնա մույն որկրամոլության մեջ՝ թող կարգալույծ լինի: Եթե աշխարհականը մույն բանը անի, թող չհամարձակվի հաղորդվել առանց զղջման և ապաշխարանքի: Իսկ եթե շարունակի մույն զեխությունը՝ թող զատվի Տիրոջ հոտից»⁶:

Կանոնագրքի ութերորդ գլուխը ամրագրում է ժառանգորդության իրավունքով սեփական եկեղեցուն ծառայելը: Այս իրավական մորմը խոսում է հայ հոգևորականության տոհմական-դասային շերտի ստեղծման անհրաժեշտության մասին: Այն մախատեսում է հոգևոր դասի ժառանգորդություն՝ հորից որդուն⁷: Այս հոգևոր-իրավական մորմը քիչ բա-

³ Ինկորպորացումը օրենսդրության համակարգման մի եղանակ է, որով նորմավիվ ակերեր ժամանակագրական կամ այբբենական կարգով միավորվում են մեկ բնդհանուր ժողովածուի մեջ՝ առանց բովանդակության փոփոխության: Սրա շնորհիվ հնարավոր է նորմավիվ ակեր ձևակերպել ըստ նախնական րերսքի և սահմանել բնագրում արված հեղագա բոլոր լրացումները և փոփոխությունները:

⁴ Հակոբյան Վ., Կանոնագիրք հայոց, հ. Ա, Եր.1964, էջ 329:

⁵ Հովհաննիսյան Իմաստասեր Օձնեցու կանոնները, հղումը՝ ըստ Ռ. Ավագյանի, էջ 170:

⁶ Նույն րերում, էջ 171:

⁷ Նույն րերում, էջ 172:

ցառություններով պահպանվեց հայոց մեջ մաս հետագա դարաշրջաններում:

Տասնվեցերորդ գլուխը վերաբերում է կրկնակի ամուսնությանը. «Կրկնակի ամուսնացողներն առաջին անգամվա մեծ, միջնորդների և երաշխավորների միջոցով պետք է հավաստիացնեն իրենց փոխադարձ հոժարությունը և եկեղեցուց ու քահանաների օրհնությունից ընդունեն իրենց օրհնական ամուսնության կնիքը: Իսկ եթե ոմանք այդպես չանեն, այլ սրանից առաջ կրքից բորբոքվեն և պղծություն անեն միմյանց հետ՝ այսպիսիները թող միմյանցից զատվեն և նրանց վրա դրվի արյունապիղծների մեղադրանքը և պատժաչափը: Իսկ եթե հանձն չառնեն միմյանցից բաժանվել, ապա տասը տարի ապաշխարելով, ողորմածության և արտասովալից զղջման միջոցով թող արժանանան միանալու Աստծո հավատացյալ հոտին»:

Օձնեցին կարևորել է այն հանգամանքը, որ թույլատրելի չէ շաբաթ օրը կամ Զատիկի ճրագալույցին պսակադրություն անել, քանի որ առջևում Հարության սուրբ օրերն են, որոնց ընթացքում հարկավոր է աղոթել, հոգևոր արարողությունների կարգով մխիթարել հոգիները, և ոչ թե մարմնական ցանկություններից տուրք տալով՝ արհամարհել կամ անտեսել սուրբ օրերի խորհուրդը: Կանոնագրքի երրորդ գլուխը նախատեսում է, որ այս դեպքերում պսակադրությունը պետք է համարել անվավեր, իսկ պսակադիրներին պետք է պատժել, սակայն եթե վերջիններս ապաշխարեն, ապա եպիսկոպոսը իր կամեցողությամբ և բարեհոգ հայեցողությամբ կարող է մարդասիրական վերաբերմունք ցուցաբերել նրանց հանդեպ: Կանոնագիրքը չի թույլատրել հարսանիք անել մինչև սուրբ քառասնորդականի (Զատիկ, Մեծ պահք) և սուրբ Հիսնյակի (Պենտեկոստե) ավարտը, քանի որ այդ բոլոր օրերը Տերունական են և նրանցում տոնվում է աստվածային խորհուրդը⁸:

Կանոնագիրքը առանձնահատուկ ուշադրություն է դարձնում պաշտամունքին առնչվող հարցերին: Կանոնագրքի 18-րդ գլուխը վերաբերվում է «Կիրակնօրյա գիշերային պաշտամունքին», 21-րդը՝ «Ժամերգության սկզբի սաղմոսներին և քարոզներին», 22-րդը՝ «Առավոտյան պաշտամունքին», 23-րդը՝ «Երեկոյան պաշտամունքին», 24-րդը՝ «Կիրակի օրվա առավոտյան պաշտամունքին», 25-րդը՝ «Քառամասնյա քարոզներին», 26-րդը՝ «Հայտնության օրվա ջրի օրհնությանը», 27-րդը՝ «Խաչի օրհնությանը»: Գիշերային պաշտամունքի համար կանոնագիրքը սահմանում է, որ պարտադիր կանոններից հետո պետք է ավելացնել այս չորս քարոզները՝ «Վասն ի վերուստ խաղաղութեան», «Վասն գիշերույ և ցերեկւայ», «Վասն բարեհաճութեան արժանանալու», ինչպես նաև ուրիշ վարքով ընթացալու մասին: Այս քարոզները ստեղծել էր Ս. Սահակը հինգերորդ դարում, սակայն միայն Կանոնագրքի ընդունումից հետո են այս կանոնները դառնում պաշտամունքի պարտադիր մաս: Այս աղոթքներից յուրաքանչյուրին կցվում էր իր հանգիստը: «Տեր Աստուած մշտնջենաւոր»-ին՝ «Բարութեան շնորհատու» հանգիստը, «Ի գիշերի և ի տուրնջեան»-ին՝ «Հովիւ քաջ» հանգիստը, «Անկեալ եմք առաջի Բո»-ին՝ «Բում ամենազոր տէրութեանդ» հանգիստը: Այս ամենը պետք էր ավարտել «Օրհնեալ ես, Տէր» աղոթքով⁹:

Պաշտամունքային կարևոր հարցերից էր նաև խաչի պաշտամունքը, որին Ս. Հովհան Օձնեցին անդրադառնում է Կանոնագրքի 27 և 28-րդ գլուխներում: Դատարկ, աստվածային զորությունից թափուր և Առաքելական Եկեղեցուց մերժված են համարվում մարդ-

⁸ Նույն տեղում, էջ 171:

⁹ Նույն տեղում, էջ 176:

կանց կողմից պատրաստված այն խաչերը, որոնք քահանայի կողմից օրհնված և օծված չեն սուրբ մյուռոնով: Միջդեռ պետք է պաշտել, երկրպագել և համբուրել այն խաչերը, որոնք օծված են, քանի որ նրանց մեջ բնակվում է Սուրբ Հոգին և նրանց միջոցով են մարդկանց բաշխվում պահպանիչ միջոցներ և բժշկության շնորհներ: Հանուն դրանց նույնիսկ կարելի է մահ ընդունել հեթանոսների ձեռքից և դասվել մարտիրոսների շարքը¹⁰:

Կանոնագիրքը գրվելու ժամանակ տարածվել էին բազմաբնույթ աղանդները: Բացի այդ Հայոց Եկեղեցին դավանաբանական խնդիրներ ուներ քաղկեդոնական և Հակոբիկյան ասորի Եկեղեցիների հետ: Այս շրջանում են ձևավորվել Սևերոս Անտիոքացու և Հուլիանոս Հալիկաոնացու հերետիկոսական ուսմունքները¹¹: Այս ամենը նկատի ունենալով՝ Օձնեցին կանոնագրքի 29 և 32-րդ գլուխներում սահմանել է աղանդավորների հանդեպ վերաբերմունքի կանոններ: 29-րդ գլուխը վերաբերում է հերձվածողների հետ հաղորդակցություն չունենալուն. «Պետք չէ բոլորովին անտարբեր լինել և հաղորդակցություն ունենալ հերձվածողների հետ, այլ պետք է խորշել նրանցից և նրանց հետ մասնակից չլինել հոգևոր կամ մարմնավոր սեղանի, որպեսզի պատկառանք զգան և փափագեն միաբանել ուղղափառությունն ավանդաբար պահպանողների հետ»:

32-րդ գլուխը վերաբերում է մծղնեական զազրագործ աղանդին, որի հետնորդներին Օձնեցին կոչում է պավիկյաններ. «Ոչ ոք չպետք է օթևանի պավիկյաններ կոչված չաբաղանդ մծղնեականների բնակության տեղերում և կամ հարի և խոսակցիցներ դառնա և գնալ-գալ ունենա: Այլ բոլորովին պետք է հեռու մնալ նրանցից, զարշել և ատել նրանց, քանի որ սատանայի զավակներ են նրանք և հավիտենական հրի մեջ այրելի նյութեր և զրկված են Աստծո սիրուց ու ողորմածությունից: Եթե մեկը մոտիկություն անի և սեր ու բարեկամություն հաստատի նրանց հետ՝ պետք է այդպիսին խոշտանգել և ծանր պատիժ դնել վրան, մինչև հավատով զգաստանալը և առողջանալը: Իսկ եթե կրկին նկատեն նրան նույն այդ գործին՝ այդպիսին հրամայում ենք կտրել և դեն ձգել եկեղեցու անդամներից որպես խոց, որպեսզի դառնության արմատը ծիլ տալով չնեղի և նրանով շատերը չպղծվեն»:

Այս կանոնը պավիկյաններին օտարում էր հասարակությունից, ինչն արդարացված էր, քանզի նրանց անջատողական գործունեությունը հղի էր վտանգավոր հետևանքներով պետականությունից զրկված Հայաստանում, ուր միակ միաբանող ուժը Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին էր: Վերոհիշյալ կանոնը պահանջում էր հեռու մնալ պավիկյաններից, քանի որ նրանք համարվում էին դևի զավակներ և չարի որոմը տարածողներ:

Ամփոփելով կարող ենք փաստել, որ Հովհանն Օձնեցու սահմանած դավանական կարգի ազդեցությունը խիստ մեծ է Հայոց Եկեղեցու դավանանքի և ծիսակարգի անաղարտության պահպանման և հետագա զարգացման գործում: Սուրբ Հովհանն Օձնեցի հայրապետի իրավամտածողությունը և իրավագիտական ժառանգությունը դարձան այն անսասան պլաները, որոնց վրա կառուցվեցին բարձր միջնադարի հայ իրավական մեծագույն հուշարձանները՝ Մխիթար Գոշի և Սմբատ Գունդատարի «Դատաստանագրքերը»:

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 177:

¹¹ Պեղորոսյան Եզնիկ քահանա, Հայ Եկեղեցու պատմություն, էջ 70: